

temelju istraženih novinskih izvora, audiovizualnih materijala i literature autor će doći do zaključaka da se tijekom Domovinskoga rata 1991. – 1995. događaju izrazite promjene u hrvatskom društvu, jača netrpeljivost prema Srbima, javlja se odmak od nedavne jugoslavenske prošlosti, naglašava se povezanost s Katoličkom crkvom, Zapadom, hrvatskim povijesnim herojima, ali neslužbeno i s NDH. Na kraju devedesetih domoljubni zanos pada u drugi plan, a u društvu jačaju socijalni problemi.

Radove prate sažeci na hrvatskom i engleskom jeziku te kraći životopisi autora. Recenzenti zbornika su dr. sc. Ivana Dobrivojević i dr. sc. Hrvoje Klasić.

Ovaj je zbornik vrijedan doprinos hrvatskoj historiografiji jer je slabo zastupljena tema hrvatske historiografije – socijalizam – ovim znanstvenim radovima dobila jasnije obrise u cjelokupnoj slici. Ujedno, mladi su autori ovim izdanjem dobili iznimnu potporu u daljnjem znanstvenom istraživanju.

IVA MILOVAN DELIĆ

Ekonomsko-pravne devijacije i napreci iz sistemskog motrišta

Uz studiju Brune Schönfeldera, *Vom Spätsozialismus zur Privatrechtsordnung. Eine Untersuchung über die Interdependenz zwischen Recht und Wirtschaft am Beispiel von Gläubigerschutz und Kredit*, Berliner Wissenschafts-Verlag, Berlin, 2012., 1108 str.

U spomen na Srđu Popovića (1937. – 2013.), velikana pravde

Kako novovjeku filozofiju dijelimo na dva razdoblja, naime do Kanta i nakon Kanta – odnosno kritike razuma, tj. mogućnosti spoznaje – tako bismo u sociologiji mogli i trebali sociološka istraživanja Niklasa Luhmanna držati analognom epohalnom cezurom u toj znanosti. Analogno epohalnoj spoznajno-teorijskoj prekretnici preko Kantovih kritika, sociološku bi znanost trebalo kategorizirati na razdoblje prije i nakon Luhmanna. Doduše, takve su epohalne razdjelnice općenito vidljive tek iz duže vremenske distance. No već danas ima naznaka koje pokazuju u tom smjeru: to je rastući utjecaj Luhmannova djela i polazišta “teorije sistema” na sve veći niz znanosti koje se ovako ili onako bave društvenom zbiljom – od same sociologije preko pravnih znanosti do raznih povijesnih disciplina te teorija književnosti i kulturnih znanosti. Posebice je u tom smislu uočljivo da se preuzimanje ili recepcija Luhmannovih polazišta, njegova pristupa društvenim fenomenima – funkcijama i strukturama – te njegova kategorijalnoga aparata produktivno odražava na istraživanja i rezultate u tim znanostima. Očito se takvim pristupom uočavaju realnosti koje prije nisu bile vidljive. Taj je dojam zapravo potaknuo spomenutu analogiju s Kantovim kritikama, što znači i da se inovativnost Luhmannova pristupa osvjedočuje u praksi i bez obzira na njegovo neposredno djelovanje.¹

¹ Niklas Luhmann (1927. – 1998.) dugo je bio (1968. – 1993.) profesor na Katedri za sociologiju novoosnovanog sveučilišta u Bielefeldu, pa je, naravno, imao mnogo učenika; stoga se u literaturi često može sresti izraz “bielefeldska škola”, kojim se referira na njegove učenike i nasljednike te utjecaj njegove teorije sistema. No veličina tog utjecaja može se bolje mjeriti recepcijom Luhmannovih polazišta izvan tog užeg kruga, koja je dakle ne samo široka nego traje do danas.

Autor djela koje ovdje prikazujemo mogao bi se vjerojatno složiti s tom ocjenom: naime u teorijskoj arhitekturi njegova istraživanja Luhmannovi radovi i uvidi zauzimaju eminentno mjesto. U svakom slučaju, primjena Luhmannovih metoda na kaotičnu i isprepletenu tematiku Schönfelderove opsežne knjige uvelike pospješuje razumljivost tematiziranih problema.

Ipak, na početku treba dati osnovne podatke o djelu. Bitna formalna značajka djela je veliki opseg – 1108 stranica, uključujući popise tablica, skraćenica, literature i indeksa. Ono se sastoji od 14 velikih poglavlja s podglavama, osim u slučaju završne napomene. Uvodno je poglavlje relativno opširan uvod (str. 1. – 49.) i daje koristan pregled u sadržaje koji slijede, uključujući intenciju autora i namjenu knjige, argumentaciju tematskoga ograničenja (zaštita vjerovnika i kredit), odabir zemalja koje služe kao studijski objekti (*case studies*) i orijentaciju u pogledu teorijskih osnova istraživanja. Teorijska problematika prevladava u prvim poglavljima, a od 7. se poglavlja Schönfelder okreće konkretnim sadržajima: “Primjedbe uz pretkomunističku povijest”, 8. “Sovjet-socijalistička (bez-)pravna obitelj. Uz doseg kasnosocijalističke juridifikacije”, 9. “Jugoslavija – socijalistička pravna država?”, 10. “Primjer: Češka” (str. 487. – 672.), 11. “Primjer: Slovačka” (str. 674. – 758.), 12. “Primjer: Bugarska” (str. 761. – 904.), 13. “Primjer: Hrvatska” (str. 907. – 1040.). Autor Bruno Schönfelder profesor je općenarodne ekonomije u Freibergu, a njegovo područje od posebnog zanimanja zemlje su istočne i jugoistočne Europe i s tim u vezi razvoj postkomunističkih gospodarstava. Schönfelder se dobro služi slavenskim jezicima.²

Spomenuti naslovi i podnaslovi sugeriraju suhoparnu lektiru; ne treba se povesti za tom sugestijom. Štivo je naime općenito veoma zanimljivo i, suprotno toj sugestiji, ugodno za čitanje: čitatelj odnosno čitateljica dobivaju lucidne analize složenih gospodarskih odnosa, pregled aktualnih ekonomskih postavki iz najnovije stručne literature, jezgrovit prikaz klasičnih socio-ekonomskih teorija i tipologija (Max Weber) kao i specifičnih razmatranja postkomunističkih gospodarskih situacija te perspektiva mogućega razvoja, uključujući – uglavnom pogrešne – prognoze glede postkomunističke budućnosti.³ Širina pogleda i globalnoga kulturno-povijesnog konteksta daje djelu sasvim posebnu kvalitetu – ne baš uobičajenu na ovom području; to vrijedi i za autorov suptilni humor, koji je recenzentici priuštio osobito zadovoljstvo.

Općenito: heuristički zahvat primjenom Luhmannova metodološkog pristupa pokazao se plodonosnim. Taj pristup (moderni) društvo sagledava iz perspektive njegove funkcionalne diferencijacije. Time omogućava strukturalno lociranje izdiferenciranih sistema u danom (institucionalno-društvenom) okolišu te promatranje njegove samoreferencijalne funkcionalnosti ili disfunkcionalnosti, odnosno koliko na njega utječe intervencija drugih institucija, središta moći i sl. Zato je ovaj pristup izuzetno koristan i učinkovit za znanstveno promatranje prava, pravnoga sustava odnosno funkcioniranja pravosuđa. Pri tome pravo i uopće sam sustav “prava” nije uzet kao neka svetost niti je protkan bilo kakvim ideologijama i vrijednosnim predodžbama, čime postaje vidljiv kao *sustav*.

² Nezadovoljavajući dojam ostavlja autorov lapidarni popis literature; osobito kad je riječ o rabljenim časopisima, očekivali bi se iscrpniji i precizniji podaci.

³ Autor iznosi dvije poznate suprotne pozicije: 1) “liberalnu” čikaškoga profesora ekonomskoga prava Richarda A. Posnera, po kojoj najprije treba potaknuti ekonomski razvoj bez mnogo juriističkih odredbi, a kad razvoj bude pokrenut, trebalo bi biti lakše postupno razvijati pravni sustav, i 2) njoj suprotnu “institucionalističku” slavnoga nobelovca (2001.) Josepha E. Stiglitz, po kojoj tržišna ekonomija zahtijeva brojne preduvjete, institucije – pravne, regulatorske – jer bi tržišta inače zakazala (str. 3.). Schönfelder se jasno priklanja prvoj, liberalnoj, poziciji.

S filozofskoga stanovišta, dakle gledano izvana, epohalni Luhmannov doprinos sustavnom, znanstvenom mišljenju kao takvom njegov je konzekventni *antiteleološki postupak*. U metodološkoj terminologiji Luhmann upotrebljava niz različitih izraza koje bismo mogli svrstati pod taj *rubrum* antiteleološkoga mišljenja – što je međutim “kategorija” koja dolazi izvana, dakle dobivena iz promatranja Luhmannova promatranja. To su faktički svi bitni Luhmannovi pojmovi: diferencijacija (dakle: izdvajanje iz okruženja diferencijacijom = izdiferencijacija), autopoezija, evolucija, samoreferentnost itd.

Kod našega autora upada u oči da kreativno primjenjuje tu Luhmannovu metodu promatranja; kod njega nema govora o tome da samo niže neke pojmove iz te teorije, nego se radi o tome da on zapravo djelatno, konkretnim postupkom prikazuje procese i međuodnose predmeta svoga promatranja takvim antiteleološkim pristupom. U pozitivnom smislu, takav pristup znači fokusirati se na evolucijske događaje i procese. Evolucija, kategorija i termin koji igraju važnu ulogu u Luhmannovu znanstvenom postupku, označava promatranje fenomena iz njihova nastanka u suprotnosti od ugrađivanja neke nadređene svrhe, dakle nekog teleološkog aspekta u njihov oblik i strukturu odnosno njihovu spoznaju.

Taj evolucijski spoznajni postupak okosnica je Schönfelderova ogleda i donosi, posebno u dijelu koji se bavi Hrvatskom, iznimno plodne rezultate, čime ćemo se poslije pobliže pozabaviti. Ali takvi sistemi ili podsistemi kakvi su pojedini ogranci prava u primjeni na gospodarstvene prilike ponajbolje se i mogu predstaviti prikazom njihova historijskoga razvitka, recimo u slučaju sankcioniranja (utjerivanja) dugova i različitih načina primjene sile (str. 260. i dalje).

Nakon teorijskoga izlaganja slijedi prikaz pravnih tematika u kasnom socijalizmu zemalja koje poslije služe kao studijski slučajevi te Sovjetskoga Saveza, čemu prethode kratke povijesne skice pretkomunističkoga stanja prava. Radi se o radnom, kaznenom, upravnom, gospodarskom te građanskom pravu s temama: ugovorno, stambeno i kreditno odnosno vjerovničko pravo.

Generalno nakon ovog prvog dijela studije zapažamo sljedeće: fenomeni koji dolaze na vidjelo i objašnjavaju se u Luhmannovoj teoriji služe ovdje s jedne strane kao konstantna kontrastirajuća pozadina, a s druge i kao okosnica pri definiranju neobičnih pojava u socijalističkom kvazipravu. Od značajne je koristi za pojmovnu jasnoću i Weberova historijska tipologija pravnih sustava, naime razlikovanje obrazaca kao “patrimonijalizam”, koji Weber tako naziva oslanjajući se na “patrimonium”, pravni pojam klasičnoga rimskog prava, čija je bitna karakteristika da “vladar sa svojim carstvom može činiti što mu je volja kao i privatni posjednik po rimskom pravu na svom posjedu” (str. 14.); potom feudalni tip pravnoga poretka, koji počiva na stečenim pravima pojedinaca, ali u kojem vladar ipak nema pravo na vlastitoj dispoziciji. U takvu se sistemu kapitalističkim privređivanjem mogu baviti samo osobe (ili skupine) s posebnim privilegijama. Zanimljivo je spomenuti da je za prijelazno razdoblje karakteristično da bi tvrtke s visokom potrebom kapitala (npr. kolonijalne kompanije) dobivale specifične privilegije od kneza ili kralja, ali i monopolistički položaj na tržištu – što je bilo suprotno dotadašnjemu (feudalnom) pravnom sustavu. S tim je u vezi temeljna Weberova dijagnoza: da se “kapitalistički razvitak u Engleskoj na početku etablirao pored monopolistički-fiskalističke politike merkantilizma”, odnosno tek je nakon sloma te politike zaista – uz podršku parlamenta – počeo napredovati (str. 17.). U povijesno-pravnom pogledu treba naglasiti da s tim oslobođanjem tržišnoga privređivanja počinje i nastojanje da se uspostavi *formalno pravo* na temeljima apstraktnih pravila odnosno zakona.⁴ S tom međuovisnošću počinje evolucija sistema kapitalizma, dakle te

⁴ Pesimistične prognoze postkomunističke budućnosti nisu bile tek arbitrarne: pristanak većine u demokratskom uređenju, dakle suverena, na kapitalizam nešto je posve novo u povijesnoj uspo-

specifične sprege između privređivanja i prava. Za Schönfeldera je Weberova tipologija važna i zbog njezine primjenjivosti na društveno-ekonomska uređenja koja su predmet njegova istraživanja. Paralele između predmodernih pravnih ustrojstava i socijalističkoga kvaziprava su očite; tu još treba spomenuti model tzv. kadijskoga prava, koji Weber koristi kao objašnjenje patrimonijalističkoga krojenja pravde, odnosno u tom islamskom kadijskom pravu nalazi najbolju ilustraciju za takav tip pravnoga sistema koji služi vlastodržačkoj svrsi, a daljnji su Weberovi primjeri teokratsko i revolucionarno pravo (str. 177.). Zbog toga je Weber i iskovao pojam “Kadijustiz”, kadijska pravda, koji i u mnogo konkretnih nalaza Schönfelderova istraživanja dobiva adekvatnu primjenu. Osim toga, Schönfelder naglašava da se u jugoslavenskom kasnom socijalizmu (slično Sovjetskomu Savezu) može zamijetiti određeno refeudaliziranje u strukturi pravnoga sistema. Ključni fenomen tu je opiranje formalnim pravima, standardima u postupku i provođenju procedura jednakim za sve i svakog, s tim što, naravno, struktura pravnoga sustava po privilegijama u izvornoj epohi ima svoje historijske razloge, a u diktaturama je sastavni dio nasilnoga sistema. Za područje DDR-a autor se mogao služiti fasciniranim, autentičnim i utoliko empirijskim izvorom, dnevnicima pravnice Inge Markovits,⁵ u kojima je detaljno i precizno opisana pravosudna realnost DDR-socijalizma i tako višekratno dokumentirana pravosudna nejednakost na konkretnim slučajevima. Zapažanja na osnovi tog materijala mogu se u bitnim crtama prenijeti i na pravne realnosti u drugim komunističkim zemljama.

Pokušat ću sada sažeto referirati najvažnije informacije, analize i zaključke koje Schönfelder iznosi u vezi s hrvatskim prilikama u pravu i ekonomiji. Granica tim spoznajama nalazi se u katastrofalnom nedostatku izvornih empirijskih istraživanja – koliko ih je do dovršenja studije bilo, toliko ih je autor koristio. Na osnovi raspoloživih podataka autor prikazuje, s velikim razumijevanjem, prilike u XIX. stoljeću i prijelaznom razdoblju do Prvoga svjetskog rata. Pritom Schönfelder nije zanemario sljedeće: jezik prava u Hrvatskoj je već u XIX. stoljeću bio hrvatski (a ne mađarski ili latinski), a u drugoj polovini stoljeća razvijala se i pravna literatura. Dalje se tvrdi da neke progresivne pravne reforme nisu bile prihvaćene jer su bile shvaćene kao prijetnja nacionalnoj autonomiji, koja je bila “važnija od slobode pojedinca” (str. 336.).

Novi zakonik građanskoga prava (austrijski Opći građanski zakonik) u Banovini je Hrvatskoj carskim patentom stupio na snagu 1852. godine. Službeni hrvatski prijevod (1853.) “bio je očito lošije jezične kvalitete od već dugo u uporabi postojećeg češkog. Sadržavao je tako ozbiljne greške da se često moralo laćati njemačkoga originala da bi se uopće uhvatio istinski smisao” (str. 336., bilj. 33).⁶ Donekle se paradoksalno čini da se u

redbi. Tržišne ekonomije koje su se razvijale s kapitalizmom u XIX. stoljeću nalazile su se u drugačijem povijesno-pravnom svijetu i društvenom poretku, “u kojem su samo imućni imali pravo glasa”; u takvoj je konstelaciji s jedne strane mogao rasti bezobzirni kapitalizam manjine, a s druge su vrijedili zakoni tadašnje pravne države. Takvo što pod uvjetima postkomunističke demokracije nije zamislivo, pa je među pesimističnim prognozerima bilo i onih koji su predlagali da se opće pravo glasa u tim kao i drugim siromašnim zemljama ograniči (Richard Pipes). Usporediti str. 4.

⁵ Puni naslov: I. Markovits, *Die Abwicklung. Ein Tagebuch zum Ende der DDR-Justiz*, Beck, München, 1993.

⁶ Čini se da *lost in translation* spada u stoljetnu hrvatsku tradiciju do današnjega dana, a ono što osobito upada u oči jest da taj habitus pogađa čak i najvažnije tekstove, poput zakonika, te aktualno preuzimanje odredbi zakonodavstva EU-a (*lex Perković*) – o ugovorima koji nose milijunske gubitke (Starbucks-Osijek) ili sramotno pogrešnim prijevodima turističkih vodiča (Rijeka) da i ne govorimo.

banskoj Hrvatskoj razvija jezična pravna terminologija i stručna literatura, dok pravna kultura i praksa značajno zaostaju.

Paradoksi su primjetni i u aktualnom nalazu. Schönfelder u zaključnom poglavlju svoje studije ističe: "Godine 1990. Hrvatska se čini bolje oboružana za prijelaz u tržišnu privredu nego bilo koja druga zemlja prijašnjeg područja komunističke vlasti [...] 16 godina poslije, doduše, primat funkcionalne diferencijacije etablirao se [...] ali općenito je tempo promjena zaostajao iza onog u drugim komparativnim zemljama. Iz predvodnice zemlja se našla u pozadini" (str. 1040. – 1041.). Kako je to moguće s obzirom na dane faktore, ostaje "zagonetka" (ibid.). "Osobito je razočaravajući razvoj pravnoga sustava. Doduše, i u Hrvatskoj je došlo do napredovanja prava. Ali ono se zbilo u područjima koja Luhmann smješta na periferiju pravnoga sustava, a i odvijalo se sporije nego u drugim komparativnim zemljama, tako da su ove mogle ne samo doseći Hrvatsku nego ju u nekim vidovima i preteći" (ibid.).

U samom poglavlju o Hrvatskoj autor iznosi niz veoma zanimljivih detalja i zaključaka. "U usporedbi s drugim zemljama, komparativnim studijskim slučajevima, rastanak Hrvatske od socijalizma bio je polovičan. Nakon 2000. privatizacija se gotovo uopće nije pomaknula s mjesta. Godine 2006. Hrvatska je imala najveći državni udio u privredi – 31% privredivača još je uvijek bilo zaposleno u javnom sektoru. [...] Brojni državni službenici bavili su se time kako da reguliraju i namuču privatno gospodarstvo [...] čak i u turističkom sektoru, gospodarskom teglećem konju nacije, dominirajuće su ostale naslijeđene socijalističke strukture" (str. 913.). Rezultati Schönfelderove analize čine mi se tako značajnim da želim citirati i neke naoko sitne pojedinosti: tek 2006. počela su donekle ozbiljna nastojanja oko razgradnje birokracije. Tada je osnovana služba za razgradnju birokracije. Ona je pokušala doći do pregleda nad guštarom uglavnom neobjavljenih propisa, koje su producirali regulatori. To se pokazalo veoma teškim zadatkom. Prema procjenama, radilo se o više od 10 000 pravnih tekstova. Među njima se "našla i spomena vrijedna uredba da je za gradnju jednog pogona za svinjogojstvo potrebna dozvola ministarstva kulture [...] Prema istraživanjima Svjetske banke, troškovi vezani uz dobivanje dozvole za neki obrt iznosili su 50 puta više nego u Slovačkoj ili Češkoj" (str. 913.).

I nekoliko navoda u vezi s Tuđmanovom ulogom. Suprotstavljajući se tezi njemačkoga novinara Mappes-Niedieka iz njegove zapažene knjige⁷, po kojoj je postkomunistička promjena počela tek 2000., Schönfelder kaže: "[...] on previđa da je izdiferenciranje gospodarskoga sistema i zadobivanje gospodarske slobode bilo u prvom redu rezultat reformi koje su počele za Markovićeve vlade, a bile nastavljene pod Tuđmanom. [...] Tuđmanu treba pripisati zaslugu da su u njegovo vrijeme nastupile značajne reforme, iako je on u gospodarskom smislu bio naivan i nezainteresiran. Pri odabiru svojih gospodarskih savjetnika on se orijentirao na akademsku reputaciju. Stoga je uzeo ljude koji su mislili mnogo liberalnije od njegove stranke i većine hrvatskih ekonomista. Bio je dovoljno pametan da ih sluša. Njegovi su savjetodavci 1990-ih zapravo bili vlada u zemlji. Raspolagali su priličnom moći sve dok ih je on slušao."

Schönfelder kritički primjećuje da je hrvatsko tržišno gospodarstvo ipak rođeno s manom: bilo je dijete autoritarizma. Mislim da veću težinu ipak ima njegovo opažanje da je u drugim zemljama "tržišno gospodarstvo uživalo dobar demokratski glas i da je narod glasao za decidirano tržišno profilirane stranke" (str. 915.). Od tog je tkiva naime satkana spomenuta zagonetka, koju ćemo teško ovdje moći odgonetnuti, naime zagonetka nepokretnosti hrvatskoga društva iz postkomunističke hibernacije u socijalističkoj iluziji i iracionalna averzija prema slobodnom tržištu i privatnom poduzetništvu.

⁷ Norbert Mappes-Niediek, *Kroatien: Das Land hinter der Adria-Kulisse*, Berlin, 2009.

Schönfelder potom daje prikaz razvoja “dugog puta u sudačku neovisnost”, i to na za kritičkog pukog promatrača uvjerljiv način, o čemu, naravno, stručno verzirani mogu doći do kvalificiranijega ili drugačijega suda. Naslov tog poglavlja glasi “Razvoj sudova”; s tim u vezi ovdje je bitno napomenuti da otvaranje te teme na takav način proizlazi iz metodoloških načela i Luhmannove kategorizacije sistema prava: po toj su kategorizaciji sudovi i pravosudna praksa centar sistema, a zakoni, uredbe itd. kao i pravna znanost njegova periferija. To se u principu odnosi i na politiku – ali u danom slučaju ipak ne sasvim, jer je politika ostala presudna i u tranzicijskom razdoblju, a to znači da se miješala u sistem prava/pravosuđa i ometala autonomni (*auto-poietski*) razvoj.

Schönfelder se tu pokazuje kao vrsni znalac hrvatske problematike. Daje nam koncentrirani pregled deficita u tranziciji pravnoga sustava, počevši od izostanka lustracije, što je, među ostalim, značilo da “daljnje zapošljavanje sudaca nije bilo pravno regulirano” (str. 917.). Osvrće se na ponovno aktiviranje poznatih sudaca, poput Vladimira Primorca i Vjekoslava Vidovića, koji su 1971. pali u nemilost, a početkom 1990-ih zalagali su se za iste principe autonomije prava, sudstva i sudaca kao 20 godina prije, no novoj izvršnoj vlasti ipak nisu bili baš po volji te su na ovaj ili onaj način te položaje veoma brzo izgubili. Još nepovoljnije od njihova povlačenja s položaja Schönfelder ocjenjuje činjenicu da je uskoro nakon spomenutog Vidovića predsjednik Vrhovnoga suda postao Milan Vuković, koji je “namjeravao preuzeti ulogu vrhovnog stegovnika hijerarhijski strukturiranog pravosuđa u službi nacionalističke politike” (str. 918.). Schönfelder se ovdje u velikoj mjeri oslanja na radove Alana Uzelca o hrvatskom pravosuđu u tranziciji⁸ i to mu je dobar orijentir. Najvažnije je ipak da se on sa svim informacijama ophodi u *sistemske* maniri i razlučuje dobivene fenomene s obzirom na njihovu funkcionalnost odnosno disfunkcionalnost.

Sve ono što je autor prethodno iznio u vezi s tromošću (post)komunističkih sudova u komparativnim studijama, “o njihovoj sklonosti da eskiviraju odluke, upuste se u beskrajno traganje za materijalnom istinom i dopuste manevre otezanja, točno je bez ograničenja, pa čak i više od toga i za hrvatski slučaj” (str. 933.). Autor se stoga koncentrira na primjere koji su specifični za Hrvatsku.

“Markantna i specifično hrvatska odnosno jugoslavenska bila je praksa apelacionih sudova da o prizivnim podnescima i drugim pravnim lijekovima u pravilu odlučuju bez rasprave na zatvorenim sjednicama” (str. 933.). U istu kategoriju spada u drugim pravosudnim sustavima nepoznata praksa opetovanog ponavljanja postupaka u istoj stvari, tako da je “neka presuda u istoj stvari mogla dva, tri ili više puta biti poništena”. Schönfelder detaljno prikazuje različite kuriozume hrvatskoga pravosuđa, ping-pong igru između prvostupanske i prizivne instance i trikove uključujući igru s (ne)mogućnošću dostave sudskoga poziva. Zapanjujuća je također opća opstrukcija sudstva u pogledu objavljivanja sudskih rješenja: “Rješenja prizivnih sudova uz mali broj iznimaka ostala su sve do 2009. neobjavljena” (str. 937.). Tom masovnom otporu sudaca prema objavljivanju njihovih presuda mogla je biti razlog i loša kvaliteta obrazloženja presuda: “One su bile uglavnom lapidarne i tajanstvene. Nerijetko bi ostala potpuna zagonetka kako je sudac došao do svog rješenja. Često je obrazloženje bilo nadomješteno pretiskom nekog ispraznog opetovano upotrebljavanog standardnog teksta.” Nezamislivo: čak i obrazloženjima rješenja sudaca na najvišim sudovima manjkalo bi koliko-toliko razložno utemeljenje, a i Ustavni bi sud donosio presude od

⁸ Članak “Hrvatsko pravosuđe u devedesetim: od državne nezavisnosti do institucionalne krize”, *Politička misao*, XXXVIII/2001., 3.-41., ostaje svakako od ključnog značaja za svako bavljenje Hrvatskom tog razdoblja.

iznimnog značenja ne iznoseći pritom promišljene argumente ili bi pače poništio pismene presude Vrhovnog suda ne ulazeći u argumentaciju s iznesenim *rationes decidendi*.

Iznimno zanimljiv dio štiva odnosi se na prejudicije, njihovu funkciju u standardnim zapadnim pravnim sustavima te prilično nerazumijevanje odnosno ignoriranje tog pravnog instituta u socijalističkim kvazipraveduđima i njihovim postkomunističkim varijantama, a posebice je to onaj dio koji se odnosi na Hrvatsku.⁹

Od općeg su interesa pak sljedeća Schönfelderova zapažanja: “Između prozapadne pravničke elite i velikog mnoštva pravnika postojao je velik jaz” (str. 944.); zatim: “Osim nekolicine akademskih pravnika za pred-komunističku jurisprudenciju se nitko nije zanimao. Za razliku od Češke nakon 1990. nisu se odluke pretkomunističkih sudova ni citirale niti uzimale kao pomoć u tumačenju” (str. 954.). U svjetlu tih zapažanja čita se i intenzivni prikaz promjena koje nastupaju (ili ne nastupaju) uvođenjem novih zakona pisanih po austrijskom uzoru. Schönfelderu nisu promaknule ni hrvatske specijalnosti vezane uz tzv. društveno vlasništvo nad zemljištem pod komunističkim režimom te mnoge nepremostive konvulzije kod povrata i/ili privatiziranja zemljišta u postkomunističkom periodu. On tu zamršenu problematiku prikazuje s velikom kompetentnošću, pri čemu je velik probitak u tome što raznorazne nakaradne odredbe iskrsavaju u ogledalu jedne pravne normalnosti. Tako recimo u formulacijama koje bi – u slici rečeno – korespondirale stanju koje nastupi nakon što vam je netko iščašeno rame postavio u normalni anatomske položaj: “Socijaliziranjem zemljišta pretvorile su se gradske građevine koje su ostale u privatnom vlasništvu u zgrade na tuđem zemljištu” (str. 948.).

Schönfelderu nije promaknulo ni sljedeće: zbog državne neaktivnosti i nemarnosti nastali vakuum moći u imovinsko-pravnim stvarima – u sustavu i upravi isto tako – “koristile su često općine i (dobro umrežene) pravne osobe privatnog prava, da bi se uz pomoć mjesnih sudaca same uknjižile kao vlasnici” (str. 955.).

Taj detalj ovdje ima smisla već utoliko što je u Hrvatskoj sveprisutan. U napomeni autor s pravom upućuje i na sljedeće: “Trebao obratiti pozornost na jugoslavensku tradicijsku liniju, koja se tu može razaznati. [...] općinski sudovi su tada bili pod nadzorom lokalne egzekutive.” Ta sprega i isprepletenost lokalnih moćnika s državnim institucijama u njihovim lokalnim “filijalama” posjeduje, čini se, nenarušivu postojanost. S tim se dobro slaže i činjenica da je zaposlene u upravi, pa i suce, (bilo) gotovo nemoguće premjestiti odnosno preseliti u neko drugo mjesto, tj. općinu.

Schönfelderovo ogledalo uobičajenih praksi recimo u vezi s kreditnim poslovanjem, zaduživanjem, utjerivanjem dugova i sl. veoma markantno zrcali devijantne tvrdokorne uzuse u Hrvatskoj. Jugoslavensko socijalističko dijeljenje kredita bez istinskih kamata očito je bilo formiralo tvrdokorni habitus. U međuvremenu, pa i nakon dovršetka autorove studije, dosta se toga i u Hrvatskoj promijenilo, pa su čak i ovrhe – prije potpuno nezamisliv mehanizam naplaćivanja dugova – postale tema u medijima; ne ulazim u to koliko aktualna drama s kreditima s kamatama u švicarskim francima stoji (i) u vezi s tim naslijeđenim habitusom, činjenica je ipak da još 2013. dolazi do velikih prosvjeda zbog novog zakonskog propisa o “ograničenju visine dopuštenog prekoračenja po tekućem računu, koje ne smije

⁹ Ta je tematika, naravno, prilično specijalna, a i kompleksna, te osim diskusije vezane uz rasprave hrvatskih pravnika obuhvaća i dispute o ulozi preudicija u kontinentalnoj vs. anglosaksonskoj odnosno francuskoj jurisprudenciji u poglavlju 4. Pravicima i zainteresiranim laicima toplo se preporučuje bliža lektira.

prelaziti visinu prosječnog mjesečnog priljeva”,¹⁰ što govori da u Hrvatskoj ipak vlada veliki nesporazum u vezi s naravi kredita odnosno vraćanjem duga.¹¹

Tako se čini da postoji popriličan rascjep između domaće percepcije ekonomske realnosti i one koja je strukturirana uvažanim normama zapadne stvarnosti, što dolazi do izražaja i u nizu fenomena hrvatskoga pravnog sistema i njegovih funkcija koje Schönfelder obrađuje, a čiji bi bliži prikaz ovdje tražio prevelik prostor.

Ali to se barem može nadomjestiti s nekoliko autorovih zaključnih opažanja. Prije toga ipak spomenimo da autoru uspijeva razgoliti tvrdokorne hrvatske mitove, npr. onaj vezan za tobože perspektivnu brodogradilišnu ekonomiju, koji je preživio sve ponore u koje se bacao novac poreznika od Pule do Dubrovnika. Možda: nakon silnih stečajeva i usklađivanja s pravilima EU-a to više uopće nije tema u hrvatskim medijima (uključujući i obalne dnevnik *Novi list* i *Slobodnu Dalmaciju*), pa se ne zna ništa o trenutačnom stanju duha o tom pitanju. Fama o rasprodaji hrvatskih tobože uspješnih banaka “strancima”¹² u trenu se raspršuje pod stručnom obradom nepristranog znanstvenika, a prava slika pokazuje drugačijom.

Vezano uz spomenuto luhmannovsko razlikovanje centra i periferije Schönfelder naglašava: “U centru se nalaze sudovi, a zakonodavstvo, pravni fakulteti i sl. na periferiji. Kad ovo prvo zakaže, ne može na to mjesto uskočiti periferija i preuzeti njegove funkcije. A upravo je taj centar u Hrvatskoj [...] pretrpio teška nazadovanja [...] to središte nije, za razliku od drugih sistema i organizacija, sposobno za brzu evoluciju [...] na periferiji pravnoga sustava Hrvatska je još uvijek relativno jaka [...] ali kad središte ne funkcionira, to nije od velike koristi” (str. 1042.).

Schönfelder dijagnosticira nedostatak procesa učenja: kao i u drugim zemljama, i u Hrvatskoj je od 1989. do 1991. postojao potencijal za promjene, koji se međutim uvelike pretočio u utemeljenje nacije, a ostao je neiskorišten “za prerastanje jugosocijalističkoga naslijeđa”. Autor citira Havela, “držali smo da se radi o zapuštenoj kući, a ispostavilo se da je to ruina”. Taj, tako naznačen, proces suočavanja s realnošću u Hrvatskoj je bio “prekinut ratom”, odnosno faktički je izostao. Autorova analiza te teške hipoteke istinskog suočavanja i razračunavanja s tvrdokornim socijalističkim naslijeđem velik je dobitak za razumijevanje trenutačne hrvatske situacije.

¹⁰ Izmjene Zakona o kreditnim institucijama i Zakona o potrošačkom kreditiranju, 19. veljače 2013., <<http://www.mfin.hr/>> (pristup 2. veljače 2014.).

¹¹ Ovo je svakako čisto zdravorazumski pristup fenomenu koji je iz zapadne perspektive prilično nepojmljiv: u Njemačkoj ne postoji standardna banka koja bi odobrila privatni kredit za bilo što bez provjere imovinskoga stanja tražitelja, a ta provjera počinje izračunavanjem redovnih izdataka iz onoga što hrvatsko ministarstvo naziva “mjesečnim priljevom” (a potom se nastavlja nizom mehanizama). To bi “ograničenje” iz te perspektive značilo da bi se tražitelj kod banke mogao zadužiti za iznos svojeg mjesečnog prihoda bez obzira na to što od njega mora plaćati životne troškove i podmirivati razne druge redovite naknade. Ni jedna normalna, standardna njemačka banka ne bi odobrila takav kredit, čija “restriktivnost” kod mnogih u Hrvatskoj izaziva ljute proteste. Ovaj komentar služi zapravo samo apostrofiranju procijepa između onoga što se u Hrvatskoj drži normalnim i onoga što je – uza svu paušalnost – u uobičajenom financijskom poslovanju normalno, odnosno što je osnovica kuta autorova gledanja na hrvatsku stvarnost.

¹² Hrvatski propagatori mita o rasprodaji domaćih tobože dobrostojećih banaka vjerojatno bi ostali u čudu u vezi s nacionalnom strukturom vlasnika dionica jedne od najpoznatijih svjetskih banaka, “Deutsche Bank”, čiji jedan od dva predsjednika, Anshu Jain, Englez indijskoga porijekla, komunicira jedino na engleskom.

Na kraju: moj je opći dojam o ovoj studiji da je sigurno polazište njezina autora ideja slobode koja – isto kao i kod Niklasa Luhmanna – nije tematski predmet promatranja, ali široko otvara zaslon kuta promatranja i tako omogućava upoznavanje s fenomenima koje prije toga nisu bili vidljivi i to postaju tek kad ih se iz njih samih pusti da stupe na scenu.

DUNJA MELČIĆ

Bosnia-Herzegovina Since Dayton. Civic and Uncivic Values, Edited by Ola Listhaug and Sabrina P. Ramet, Collana di studi sui Balcani e l'Europa Centro-Orientale, A Series of Balkan and East-European Studies, Department of Political and Social Sciences, University of Bologna, Forlì Campus, 34, Longo Editore Ravenna, Ravenna, 2013., 430 str.

Ovaj je zbornik radova nastao na temelju znanstvenoga skupa održanog krajem listopada 2009. u Institutu za proučavanje mira u Oslu. Dio je niza sličnih zbornika koji se bave promjenama društvenih vrijednosti i demokratskim sustavima u državama nastalim raspadom socijalističke Jugoslavije. U pripremi svih navedenih zbornika važnu je ulogu imala Sabrina P. Ramet, profesorica političkih znanosti na Norveškom sveučilištu znanosti i tehnologije u Trondheimu i znanstvena suradnica Instituta za proučavanje mira.

Sabrina P. Ramet u radu “Bosnia-Herzegovina since Dayton – An Introduction” (str. 11. – 47.) daje prikaz glavnih političkih, društvenih i gospodarskih prilika u Bosni i Hercegovini u razdoblju nakon sklapanja Daytonškoga mirovnog ugovora. Dan je pregled djelovanja međunarodnoga Ureda visokoga povjerenika (*Office of the High Representative* – OHR), kao i glavni problemi u odnosima između Bošnjaka, Hrvata i Srba, odnosno njihovih političkih predstavnika u vezi s (pre)ustrojem Bosne i Hercegovine. Na kraju rada ukratko su predstavljene drugi radovi ovog zbornika.

Joseph Marko u radu “Ethnopolitics and Constitutional Reform in Bosnia-Herzegovina” (str. 49. – 80.) bavi se ustavnim okvirom Bosne i Hercegovine koji je zadan u jednom od aneksa Daytonškoga mirovnog ugovora. Marko je sveučilišni profesor prava u Grazu, a od 1997. do 2002. bio je jedan od međunarodnih sudaca Ustavnoga suda Bosne i Hercegovine, te u svom radu prikazuje probleme ustavnoga uređenja Bosne i Hercegovine i nesuglasja oko njegove izmjene. Njegov je prijedlog da bi trenutačne krupne političke i društvene probleme trebalo pokušati riješiti stvaranjem nove ustavotvorne skupštine, u kojoj ne bi bile samo političke stranke nego i drugi predstavnici, primjerice oni vjerskih zajednica, da se stvori široka osnovica za novi “društveni ugovor” o uređenju Bosne i Hercegovine. No, barem autoru ovog prikaza, nije sasvim jasno kako bi takva ustavna skupština zaista doprinijela rješavanju postojećih političkih problema Bosne i Hercegovine.

Boris Divjak i Michael Pugh u radu “The Political Economy of Corruption in BiH” (str. 81. – 97.) razmatraju razmjere korupcije u Bosni i Hercegovini, koja je uvjetovana njezinim političkim ustrojem. Njihov je zaključak da je sustav uspostavljen Daytonskim mirovnim ugovorom pogodovao širenju korupcije koja je usko povezana s politikom, odnosno uspostavljen je sustav u kojem je klijentelizam povezan s pripadnosti jednom od triju bosansko-hercegovačkih naroda. Podjela države na entitete, a u Federaciji Bosne i Hercegovine na kantone i županije, omogućila je vodećim strukturama da svoj položaj nerijetko zloupotrijebe za osobnu ili korist “svoje” skupine.